

**М. ЖИВОЈИНОВИЋ: ИСТОРИЈА ХИЛАНДАРА I. ОД ОСНИВАЊА
МАНАСТИРА 1198. ДО 1335. ГОДИНЕ, ПРОСВЕТА, БЕОГРАД 1998, 310**

На самом крају календарске 1998. појавила се у издању Просвете и Друштва пријатеља Свете Горе Атонске књига М. Живојиновића о историји Хиландара до 1335. године. Како је у предговору нагласио академик Б. Ферјанчић, књига је објављена као прилог прослави осамстот годишњице манастира Хиландара, уз саопштавање намере Друштва да објави још три књиге и тако доведе историју манастира до наших дана. Тако ово дело представља само први део замишљене четвротомне историје Хиландара и обухвата најранији период историје манастира. Настало је из пера аутора који је искусни византолог и један од најбољих познавалаца најранијег периода Хиландара и његове унутрашње организације.

Аутор своје излагање дели у седам већих композиционих целина. Два уводна поглавља (Извори и Ходочасници и посетиоци – историчари Хиландара) посвећена су изворима и литератури на основу којих је монографија написана. У следећа четири поглавља – (Почеци српског Хиландара до смрти Светог Саве 1236. године (42-106); Од смрти Светог Саве до 1282. године (107-121); Епоха краља Милутина до 1316. године (123-166); Време игумана Гервасија (167-208) – прати се историја манастира од његовог оснивања 1198. па до смрти игумана Гервасија 1335. У последњем поглављу М. Живојиновић је обрадила хиландарско властелинство у овом хронолошком периоду. Књига још садржи закључак, резиме на енглеском и грчком језику и општи регистар. Та-

кође, аутор је израдио и више скица делова хиландарског властелинства, а приложен је и већи број илустрација, црно-белих и у боји, које су одличног квалитета.

Историја Хиландара се у највећој мери заснива на писаним изворима који се чувају у самом манастиру. Најзначајнији од њих су грчка и српска акта, Карејски и Хиландарски типик и житија, посебно житије светог Симеона, оснивача манастира. О устројству манастира најважније податке пружају типичи. М. Живојиновић даје преглед историографије Хиландара, почевши од првих истраживача у XVIII веку – Василија Григоровича Барског и Јована Рајића. Посебна пажња је посвећена онима који су истраживали хиландарски архив. У XIX веку то су у највећој мери били руски слависти. Међутим, систематском сређивању хиландарског архива и библиотеке приступио је тек Чех Сава Хиландарац. У XX веку снимали су и преписивали хиландарска акта, између осталих, и Д. Анастасијевић, В. Ђоровић и В. Мошин.

На почетку излагања о историји Хиландара М. Живојиновић говори о његовим оснивачима: светом Симеону и светом Сави, о доласку Растка на Свету Гору и у Ватопед и његовој делатности у овом манастиру. Излагање се највећим делом ослања на податке из житија, одакле аутор често користи опширне цитате. У позну јесен 1197, након што је провео годину и по дана у Студеници, на Свету Гору и у Ватопед долази свети Симеон, бивши велики жупан рашки и отац Савин. Сава води оца у

обилазак Свете Горе и том приликом су запазили опустели Хиландар, који је крајем X века основао монах Георгије Хиландарис, по коме је манастир и добио име. М. Живојиновић детаљно приказује околину Хиландара као и Савину делатност у Цариграду, где је он прво добио од цара Алексија III дозволу да обнови Хиландар као мстох Ватопеда, а затим 1198. цар поништава претходну одлуку и Хиландар даје светом Симеону и Сави. Сви манастири Милеја су тада потчињени Хиландару. Симеон и Сава траже помоћ од Стефана Немањића чиме су Немањићи постали ктитори. Сава је прво обновио цркву, затим је подигао одбрамбене зидове и пиргове (светог Саве и светог Ђорђа), трпезарију, зграде за становање. Половином 1198. у манастиру је већ могао да се организује живот малобројног братства. Тада је Симеон доведен из Ватопеда па су за игумана поставили Методија. Симеон издаје оснивачку повељу, а 13. фебруара 1199. умире. Сава одлази у Цариград где је од Алексија III добио повељу којом је Хиландар постао царски манастир, над којим прот нема власт, и има право да самостално бира свог игумана. Када је манастир завршен, Стефан Немањић је издао повељу са даровима у Србији.

М. Живојиновић је посветила пажњу и организацији манастира, коју је уредио Сава састављајући Карејски и Хиландарски типик. Детаљно се расправља о носиоцима манастирских дужности (игуман, башта, економ, еклезијарх). Сава је такође одредио начин живота у манастиру (давање одеће, обуће, исхрана и друго). М. Живојиновић исцрпно говори и о оснивању келије у Кареји, која је завршена 1199, у којој је Сава боравио једно време. Ту је написао Карејски типик. Сава је 1203. или 1204. у Солуну постао архимандрит, и том приликом је у овом граду, на који су били упућени хиландарски монаси,

основао келију Светог Ђорђа, као њихово пребивалиште. Сава је остао у Хиландару до 1206/1207. када је, уз сагласност браће, пренео Симеонове мошти у Србију, где ће бити до 1216/17, да као архимандрит руководи Студеницом. До 1219. Сава борави у Хиландару одакле је отишао у Никеју. Добијање и организацију српске аутокефалне цркве аутор приказује на основу већ постојеће литературе о овом питању. Слично се може рећи и за два Савина одласка у Свету земљу, као и о политичким приликама у Србији до смрти светог Саве у Трнову 14. јануара 1236. године.

Од смрти светог Саве па до доласка на власт краља Милутина има мало података о Хиландару. Краљеви Урош I и Драгутин су својим даровима увећали хиландарска имања у Србији, а манастир је стекао нове поседе у Византији. Монаси су добијена добра организовали у метохе: најстарији на Превлаци и у атару струмског села Мунзени, оба у Византији. У ово време нема података о метосима у Србији. Средином XIII века у Хиландару бораве два будућа српска архиепископа: Сава (брат Уроша I) и Јоаникије, који је био економ и игуман Хиландара. Пре 1262. игуман Хиландара је постао Јевстатије, који је остао до 1270. када је изабран за зетског епископа, а 1279. постао је архиепископ. Њихов савременик био је Доментијан, ученик Савин, један од најученијих Срба оног времена. Он ће пратити Саву на путу по Светој земљи.

Доласком краља Милутина на власт (1282) почиње експанзија средњовековне српске државе, уз истовремени економски успон и уздизање угледа Хиландара међу манастирима на Светој Гори. М. Живојиновић овде прво саопштава просопографске податке о хиландарским игуманима у овом периоду. Двојица од њих привлаче посебну пажњу. Први је игуман Киријак, за чијег игумано-

вања је краљ Милутин подигао пирг Хрусију (1300/2) за заштиту Хиландара с мора, јер у ово време обале Атоса угрожавају Турци. Свакако најзначајнији игуман у овом периоду био је Данило, касније српски архиепископ, блиски сарадник и пријатељ краља Милутина. Избор Данила за игумана извршен је у Србији, пре него што је уопште дошао на Свету Гору. Данило је 1307. и 1308. руководио успешном одбраном Хиландара од напада Каталонаца, који су у два наврата опседали манастир. Процесујући да је манастир угрожен, Данило је успео да манастирске драгоцености склони у Скопље код краља Милутина. Данило је 1310. у Србији успешно посредовао око измирења завађене браће, а 1311. се повукао у светосавску испосницу, а на место игумана је изабран његов ученик Никодим, касније архиепископ српски (1324).

Краљ Милутин је својом градитељском делатношћу дао нов изглед Хиландару. Он је срушио постојећу цркву и подигао већу. Такође је сазидала и нова трпезарија. Тада су дограђена још два сирата на пиргу Светог Саве и нови зидови. Милутин је подигао и два пирга са морске стране: Хрусију и тзв. Милутинов пирг који је бранио пут од пристаништа ка манастиру. Свети краљ је обновио и метох Светог Ђорђа у Солуну и светосавску испосницу у Кареји, којој је обезбедио завидну економску самосталност. М. Живојиновић је посебну пажњу обратила на пирг у Хрусији и његов однос према Хиландару. Краљ Милутин је дао посебне прилоге овом пиргу, тако да је он економски био самосталан. Хиландар је у овом периоду стекао више нових посета, како у Србији, тако и у Византији, нарочито после удаје Симониде за краља Милутина. Због свега тога углед манастира је нагло порастао. То показује и чињеница да је Хиландар на почетку Милутинове

влде заузимао скромно место у хијерархији светогорских манастира, а после 1299. хиландарски игуман се на протатским актима потписује после старешине Лавре, Ивирона и Ватопеда.

Никодима је на месту игумана наследио Гервасије (1317-1335), који је био најдуже игуман од свих до сада познатих. Он је настојао да увећа хиландарске поседе и да њима добро руководи, због чега је често пуговао у Солун, Цариград и Србију. Цар Андроник II је, углавном, излазио у сусрет Гервасијевим захтевима. Он је у периоду између 1323. и 1326. куповао њиве и винограде у околини Сера, куће у самом граду, као и у Солуну. У ово време је уз игумана Гервасија деловало још неколико истакнутих хиландараца. Пре свих Калиник, који је обављао дипломатске мисије између византијског и српског двора. Често је заступао манастир у судским споровима, а умро је пре 1327. Његову улогу је преузео старац поп Матеја, који се такође старао о стицању посета Хиландара. Умро је после 1332. године.

М. Живојиновић је посебне одељке у овом поглављу посветила и старешинама светосавске испоснице у Кареји, као и старешинама пирга у Хрусији. У овом поглављу се детаљно расправља и о стицању нових посета у Византији и Србији. Аутор веома пажљиво разматра судске спорове које су хиландарци водили око својих посета, успешно настојећи да очувају постојеће и стекну нове. Спорови су вођени са Есфигменом, Ксиропотамом, са разним световним лицима, у подручју Струме, у Србији око метоха у Хвосну. М. Живојиновић је први писац историје Хиландара који је са дужом пажњом испитала судске спорове око манастирских посета.

Последње поглавље о хиландарском властелинству је у добром делу нов допринос М. Живојиновић исто-

риографији о Хиландару. Први пут су детаљно обрађени и убицирани хиландарски поседи у Византији, а први су стечени на Атосу и то сама околина манастира – Милсеје, па у Кареји и манастир Зиг. Манастир је имао имање на Превлаци, у околини Јериса, у Солуну и његовој околини, посед у селу Лушцу. Значајна добра Хиландар има у области Струме (села Мунзени, Евнухово, Липсохормон, Кастрин, Худини, Здравик, Кучево, Георгила), такође у Серу и Скопљу и њиховој околини. У Србији Хиландар држи села и имања у више области: у Призрену и околини три цркве са имањима и 11 села, у Хвосну такође 11 села, затим у Зети, Плаву, Полимљу, Моравици и жупи Морави. Поред села, Хиландар је у Србији добио и неке планине, винограде и друго. М. Живојиновић је прецизно убицирала све наведене поседе и приложила одговарајуће скице.

На крају, можемо ову књигу топло препоручити, како професионалним истраживачима прошлости Хиландара, тако исто и немалом броју заљубљеника у прошлост Свете Горе и српског Хиландара. Аутор је пружио лако штиво које се чита у једном даху. Истовремено су испоштовани

и сви строги критеријуми историјске науке који се захтевају и очекују од једног научног рада. Поред значајног дела група аутора (Д. Богдановић, Д. Медаковић и В. Ђурић) о Хиландару, рад М. Живојиновић спада међу најзначајније који се баве историјом Хиландара у средњем веку. Мислимо да је штета што се аутор определио за период до 1335. године. Ова година у историји средњовековне Србије не представља никакву прекретницу, а у историји Хиландара је то крај игумановања Гервасија. Међутим, и после њега је настављен успон Хиландара и у стицању нових посела и у порасту његовог угледа, да би досегао један од својих зенита по проглашењу царства. По нама, стварна прекретница и у историји средњовековне српске државе и у историји Хиландара је смрт цара Душана 1355, када настаје другачије раздобље које ће утицати и на судбину Хиландара. При овоме остајемо свесни чињенице да је свака хронолошка граница крајње условна при проучавању процеса дугог трајања. У сваком случају, М. Живојиновић овом књигом наставља добру традицију београдске византолошке школе, којој и сама припада.